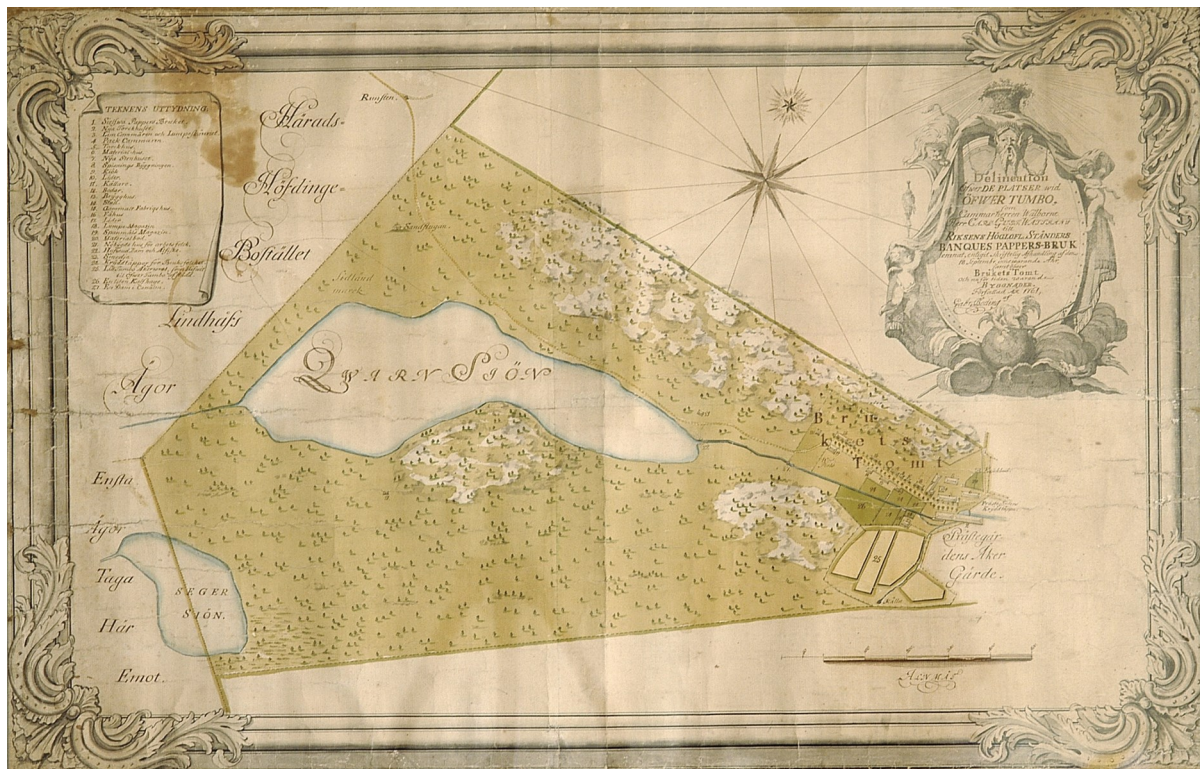

RAPPORT 2015:010

PDF: www.stockholmslansmuseum.se

Tumba skog

Arkeologisk utredning inom Tumba skog, Botkyrka socken och kommun, Södermanland

Tove Stjärna

© Stockholms läns museum

Foto: Författaren om inget annat anges.

Produktion: Stockholms läns museum

Allmänt kartmaterial: Lantmäteriverket. Medgivande 97.0133

Nacka 2015

INNEHÅLL

Sammanfattning.....	1
Bakgrund och syfte.....	3
Topografi och kulturmiljö.....	3
Genomförande.....	5
Resultat.....	5
Referenser.....	9
Administrativa uppgifter.....	10

BILAGOR

Bilaga 1. Objektbeskrivningar

Bilaga 2. Schakttabell

Bilaga 3. Schaktplan, objekt 1 (övriga schaktplaner återfinns i texten)

FIGURER

Fig 1. Terrängkartan med utredningsområdet, skala 1:50 000.

Fig 2. Fastighetskartan med utredningsområdet samt objekt, skala 1:5000

Fig 3. Historiska kartor, år 1672 och 1858

Fig 4. Utsnitt från figur 2 med objekt 3, 4, 8, 9 och 10, skala 1:500

Fig 5. Påträffad underliggare till gnidkvarn

Fig 6. Utsnitt från figur 2 med objekt 5, 6 och 7, skala 1:600

Fig 7. Påträffad stensättning

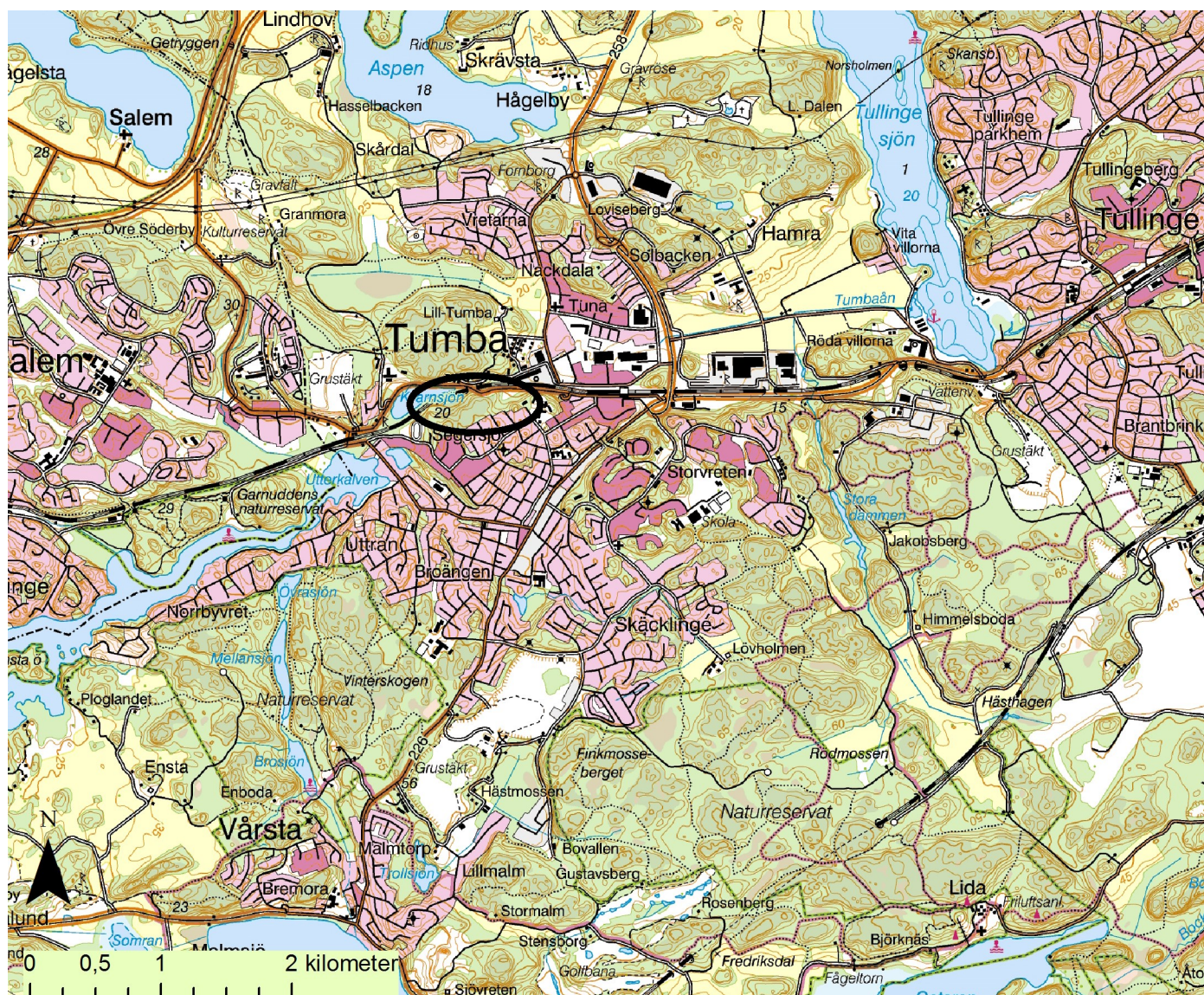

Fig. 1. Terrängkartan med undersökningsområdet markerat. Skala 1:50 000.

SAMMANFATTNING

Stockholms läns museum har i juni och augusti 2015 utfört en arkeologisk utredning etapp 1 & 2 inom Tumba skog, fastigheten Tumba 7:112, Botkyrka socken och kommun (se fig. 1 och 2). Anledningen till utredningen var att Botkyrka kommun avser att ta fram en detaljplan för området i syfte att bebygga det med bostäder. Uppdragsgivare var Botkyrka kommun.

Området omfattade en yta av ca 165 000 m² och ligger alldeles söder om södra stambanan. På andra sidan järnvägen ligger Tumba bruk. Syftet med utredningen var att fastställa om tidigare ej kända fornlämningar fanns inom området och om oklara fornlämningar påträffades konstatera status på dessa.

Vid utredningen framkom 12 tidigare oregistrerade objekt, varav 4 bedömdes som fornlämningar (se fig. 2, bilaga 1). Sex objekt bedömdes som övrig kulturhistorisk lämning, medan två objekt avskrevs efter utredningsschaktning. Fornlämningarna utgjordes av ett

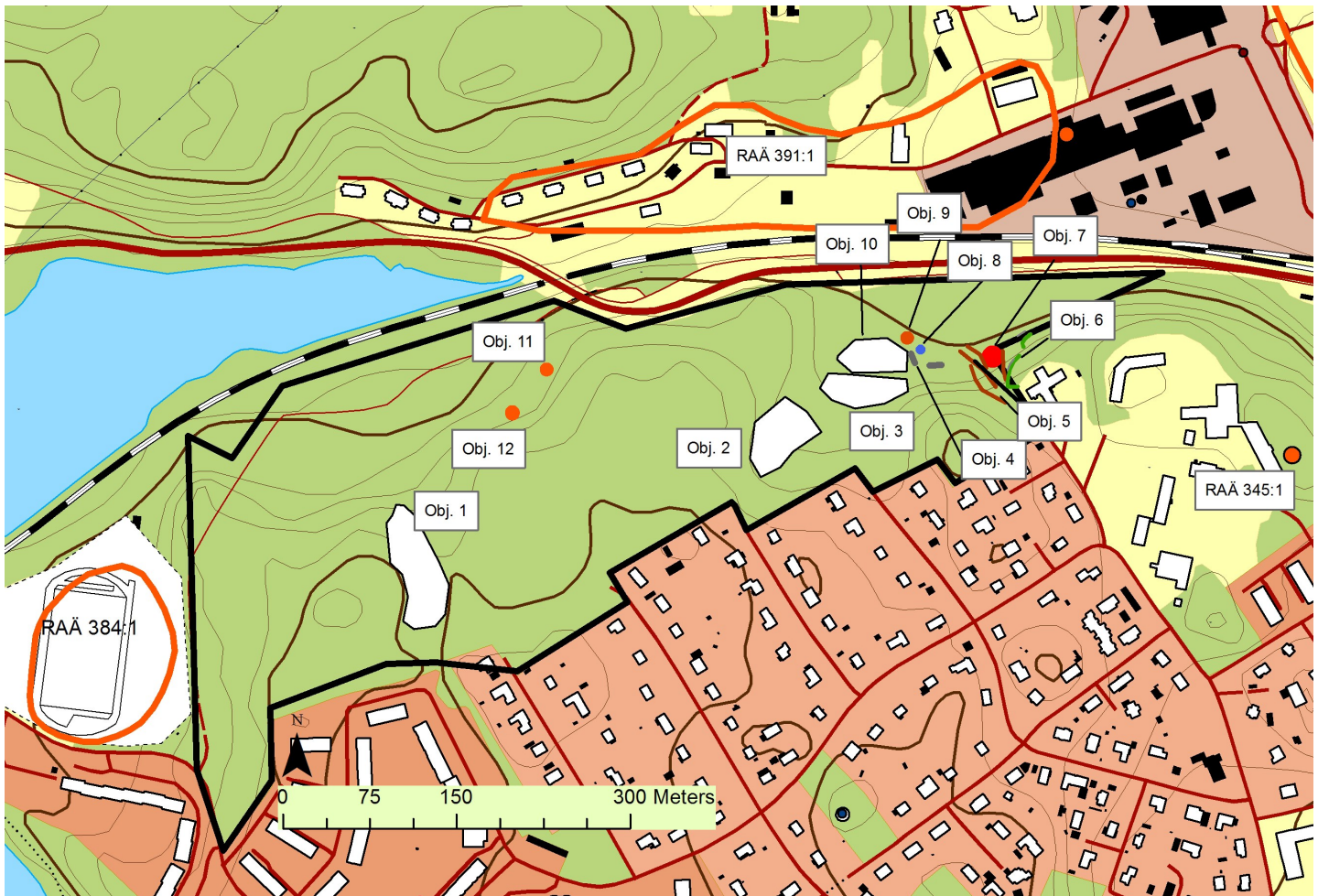

Fig. 2. Fastighetskartan med undersökningsområdet samt objekt och tidigare kända fornlämningar i närområdet markerade. Skala 1:5000

Objekt	Typ	Antikvarisk bedömning
1	Boplatsläge	Ej fornlämning
2	Fossil åker	ÖKL
3	Område med fossil åkermark	Fornlämning
4	Stensatt vägbank	ÖKL
5	Färdväg (hålvägar)	Fornlämning
6	Fossil åkermark	Fornlämning
7	Stensättning	Fornlämning
8	Källa med tradition	ÖKL
9	Grop	ÖKL
10	Boplatsläge	Ej fornlämning
11	Grop	ÖKL
12	Grop	ÖKL

område med fossil åkermark (objekt 3), ett område med färdvägar i form av hålvägar (objekt 5), ytterligare en fossil åkermark (objekt 6) samt en stensättning (objekt 7). De övriga kulturhistoriska lämningarna bestod av en fossil åker som ej uppfyllde kriterier för fornlämning (objekt 2), en stensatt vägbank (objekt 4), en källa (objekt 8) samt tre gropar av oklar karaktär (objekt 9, 11 och 12). De objekt som efter utredningsschaktning utgick var två boplatslägen (objekt 1 och 10).

BAKGRUND OCH SYFTE

Botkyrka kommun avser att ta fram en detaljplan för Tumba skog, fastigheten Tumba 7:112, i syfte att bygga bostäder. Marken fungerar i dag som ett rekreativområde. Syftet med undersökningen var utreda om det fanns okända fornlämningar i området. I närområdet men ej inom utredningsområdet (UO) fanns sedan tidigare en stensättning registrerad (RAÄ Botkyrka 345:1) samt uppgift om en kolerakyrkogård (RAÄ Botkyrka 384:1). Norr om UO finns även byggnadsminnet Tumba bruk (RAÄ Botkyrka 391:1). Länsstyrelsen bedömde därför att en arkeologisk utredning behövde utföras för att ta reda på om det fanns fornlämningar inom området som skulle komma att beröras av planerade arbeten (Lst beslut d.nr 43112-5570-2015). Stockholms läns museum utförde utredningen under juni och augusti 2015. Uppdragsgivare var Botkyrka kommun.

TOPOGRAFI OCH KULTURMILJÖ

Utredningsområdet omfattar ca 165 000 m² och består huvudsakligen av skogsmark med nivåer upp till 60 meter över havet. I den norra delen finns ett mindre öppnare parti, mitt emot Tumba bruk med spår av åkerbruk vilket även kan härledas bakåt på de historiska kartorna. Markslaget i övrigt utgörs av moränbundna höjder av gnejs-granit med sand/mo samt inslag av postglacial finlera.

Utredningsområdet avgränsas i norr av järnvägen vilken byggdes 1860. Järnvägen löper alldeles söder om Kvarnsjön, vilken innan järnvägen byggdes hade en större utsträckning söderut. När järnvägen byggdes snördes sjön av vilket gör att ett mindre parti av UOs nordvästra del omedelbart invid järnvägen har blivit en instängd mindre träskmark. Söder om UO ligger bostadsområdet Segersjö.

Inom utredningsområdet var inga fornlämningar kända sedan tidigare. I närområdet finns dock en ensamliggande stensättning, Botkyrka RAÄ 345:1 samt under det som idag är Rödshage idrottplats finns uppgift om en kolerakyrkogård anlagd 1834, Botkyrka RAÄ 384:1. Dock drabbades aldrig Tumba av kolera varför kyrkogården inte kom att tas i bruk (Castegren 1984:172f). Mitt emot UO ligger byggnadsminnet Tumba bruk, Botkyrka RAÄ 391:1 och delar av marken inom UO har tidigare tillhört bruket.

Beslutet att anlägga ett pappersbruk vid Tumbaåns vattenfall fattades 1755 och bygget påbörjades samma år. Kring bruket växte ett litet samhälle så småningom upp och delar av den mark som ingår i utredningsområdet har nyttjats för brukets räkning för bland annat odling och bete samt att vatten togs från den källa som är belägen inom UO (för vidare information om bruket se t.ex. Mörkfors & Ullén 1988; Castegren 1984).

På de historiska kartorna kan man följa området från 1636 och framåt. Från 1672 års karta och

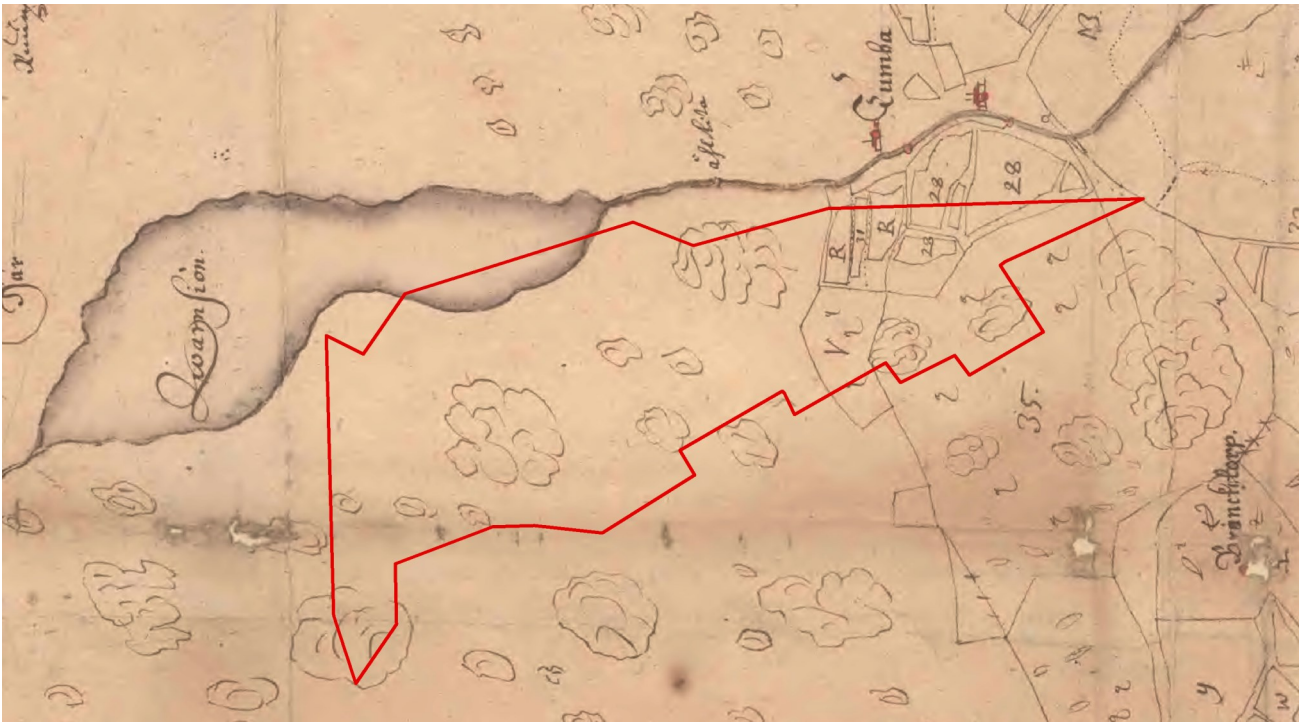

Fig. 3. Överst — arealavmätningen från 1672. Nedre — Expropriationskartan för järnvägen från 1858.

framåt blir det mycket tydligt att åkermarken har legat på ungefär samma ställe över tid (spåren efter denna ingår i objekt 2 och 3) samt att övriga delen av UO har varit skogsmark. På kartan från 1858 kan man även tydligt se den bergknalle som hägnaden inom objekt 3 ligger på (se fig. 3).

GENOMFÖRANDE

Utredningen var uppdelad i en etapp 1 och 2. Etapp 1 bestod av en kart- och arkivgenomgång (ATA, FMIS, Lantmäteriets digitala kartarkiv samt Sveriges geologiska undersökningar) och en fältinventering. Litteratur som berör området, framförallt Tumba bruk, har gått igenom översiktligt. Syftet med kart- och arkivstudien var att klargöra hur området har nyttjats över tid samt att eftersöka uppgifter om eventuella tidigare undersökningar i området.

De vid utredningen påträffade objekten mättes in med GPS samt dokumenterades med text och foto. Vid utredningstillfället var delar av UO mycket kraftigt beväxt vilket försvårade inventeringen avsevärt, speciellt inom objekt 3 där växtligheten var marktäckande. På grund av bitvis skog med höga träd varierade GPSens noggrannhet med upp till 5 meter.

Etapp 2 omfattade grävning med grävmaskin samt grävning av provgropar för hand. Samtliga schakt och provgropar mättes in med GPS samt beskrevs i text och fotades. Samtliga schakt och gropar lades igen.

RESULTAT

Vid fältinventeringen inom etapp 1 påträffades 12 tidigare oregistrerade objekt. Efter avslutad utredning kom fyra av dessa att bedömas som fornlämning (objekt 3, 5, 6, 7), 6 objekt kom att bedömas som övrig kulturhistorisk lämning (objekt 2, 4, 8, 9, 11, 12) och 2 objekt kom att utgå (objekt 1 och 10).

De objekt som bedömdes som fornlämning var följande:

Objekt 3, område med fossil åkermark

Området, cirka 70 x 20 m stort, omfattar fossil åker, en kallmurad stenhägnad, ett odlingsröse, minst två stensatta terrasser samt en husgrund, troligen efter en jordkällare. Området begränsas mot söder av en gångstig och är åt övriga väderstreck avskuret av diken av senare karaktär.

I områdets östra del finns en terrassering med tydlig kant, ca 4 x 5 m, ett odlingsröse, ca 3 m i diameter och ca 0,25 m högt med omkringliggande stenröjda ytor samt en stensatt terrasskant (se fig. 4).

Cirka 20 meter väst om dessa lämningar finns en hägnadslignande stenmur bestående av 2-3 varv kallmurad sten, i det närmaste sylliknande men för stor och oregelbunden för att ha kunnat fungera för en byggnad, höjd 0,6-1 m, bredd 1-1,6 m, längd ca 25 m. Konstruktionen är delvis byggd på en mindre bergknalle (se fig. 3 där man på 1858 års karta har ritat in bergknallen). Hägnadens form är något oregelbunden, troligen då den följer bergets sträckning. Den försvinner där berget planar ut åt öst. Dock finns det även ett kallmurat parti direkt norr om berget. Höjdskillnaden mellan åkermarken utanför och insidan av hägnaden är ställvis upp till en meter.

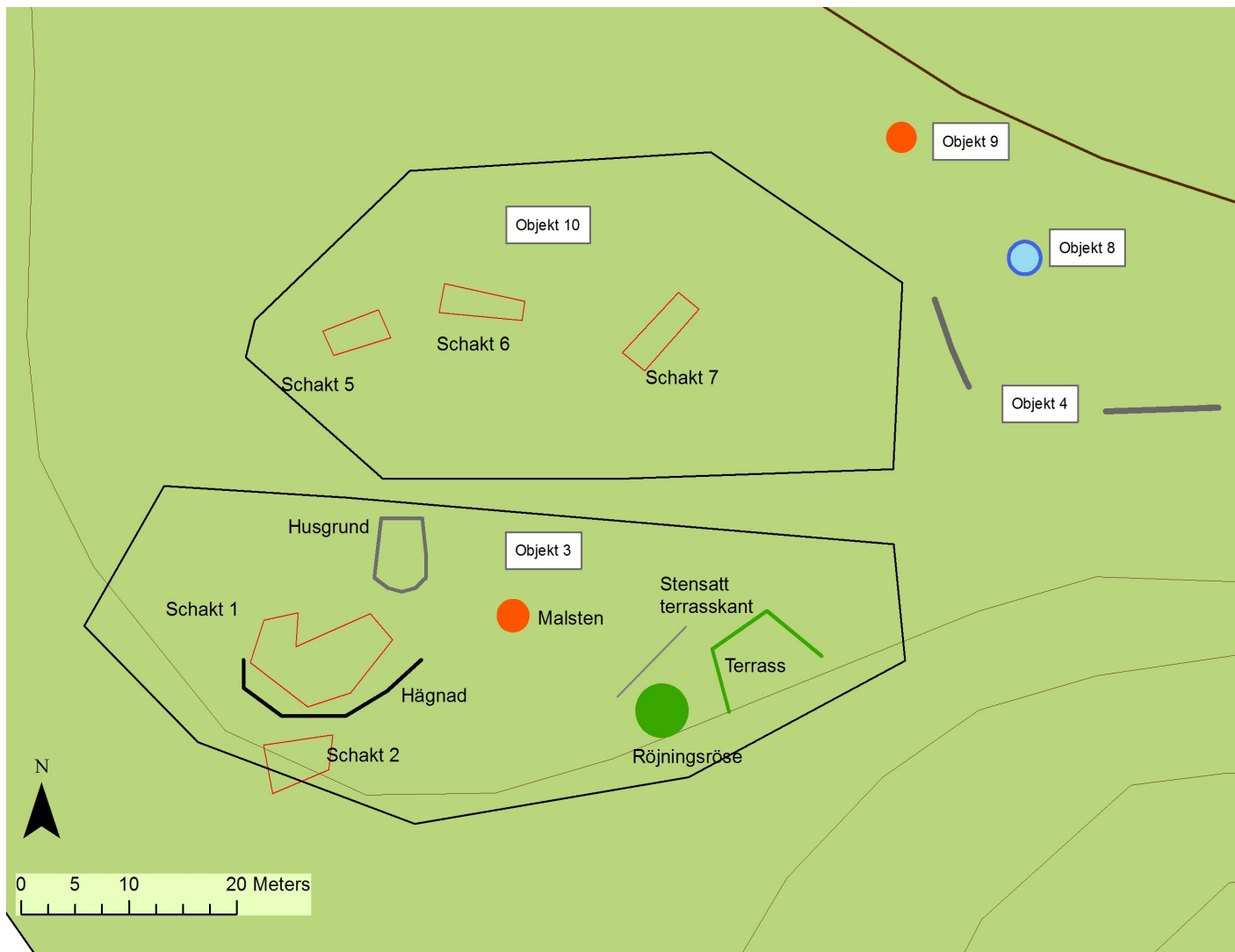

Fig 4. Utsnitt från figur 2. Objekt 3, 4, 8, 9 och 10 med påträffade lämningar samt grävda schakt markerade. Skala 1:500

Vid utredningens etapp 2 grävdes ett schakt på cirka 40 m² inuti hägnaden. Fyllningen utgjordes av ett tunt lager, ca 0,1 – 0,2 m, sandig silt följt av berget i N och SV. Ytan föreföll stenröjd där de mindre stenarna lagts upp på hägnadens kanter. Inget av antikvariskt intresse påträffades. Möjlig funktion för hägnaden är djurhägn.

Utanför hägnaden grävdes ett schakt på cirka 20 m² vilket påvisade att ytan odlats med ett plogdjup på cirka 0,2 meter. Ett dike påträffades i schaktets östra kant vilket i jämförelse med de i området på ytan synliga diken var mindre och smalare, ca 0,3 m brett och 0,15 cm djupt.

Inom samma område, cirka 10 meter norr om hägnadens norra del finns en mindre kallmurad husgrund, troligen efter en jordkällare, ca 5 x 4 m, 0,7 m hög med ingång mot norr.

Fig 5. Underliggare till gnidkvarn

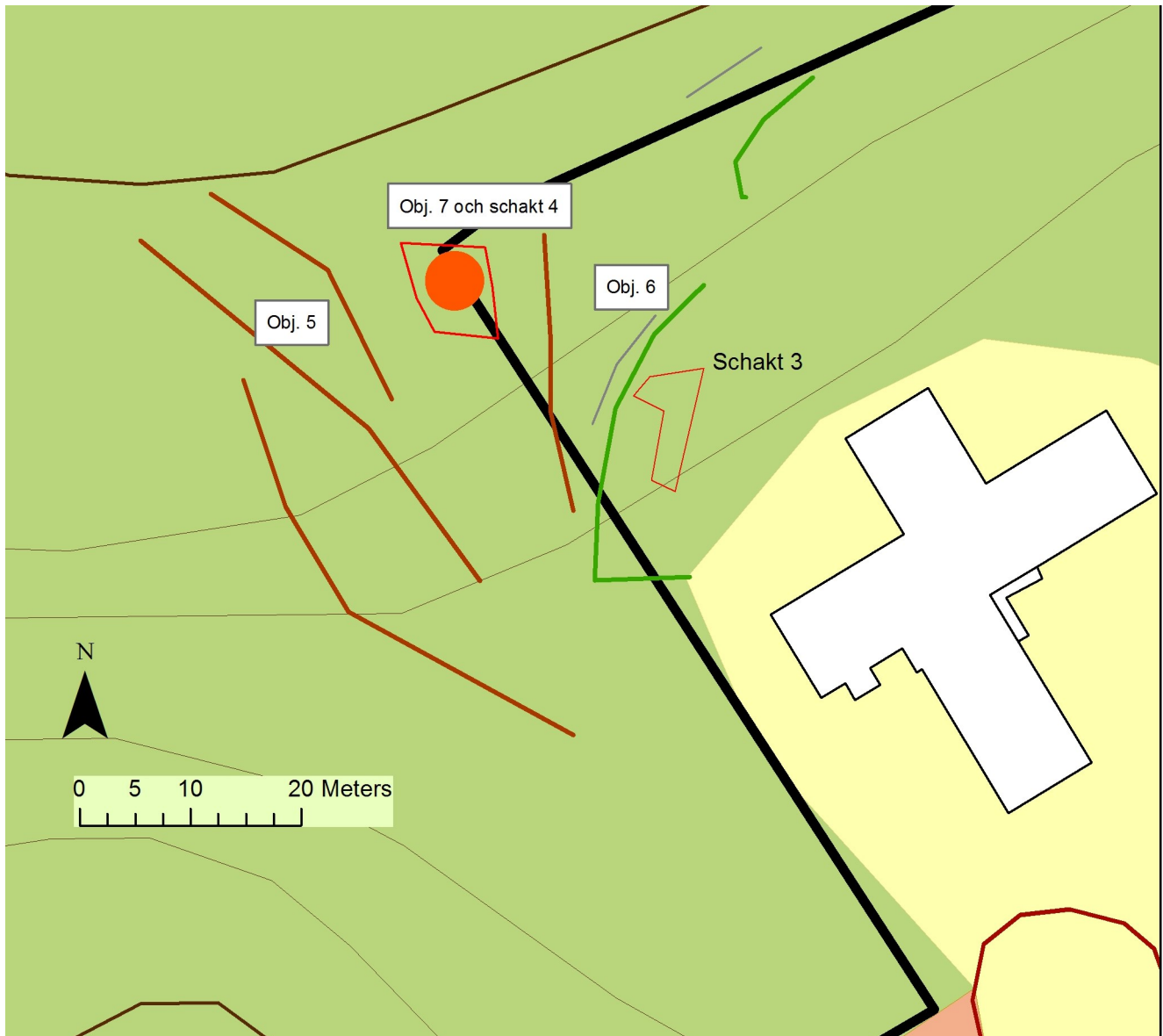

Fig. 6. Utsnitt från figur 2. Objekt 5, 6 och 7 samt schaktade ytor markerade. Skala 1:600

På ytan invid husgrunden påträffades även en malsten, underliggare till en gnidkvarn, cirka 0,45 x 0,5 m stor, ca 0,5 m hög (se fig. 5).

De tydligaste spåren i området är troligen från de åkrar som går att se på 1800-tals kartorna med förekomst av röjda ytor och diken som löper över området. Troligen går dessa att knyta ihop med den fossila åkern inom objekt 2 vilken inte bedöms som fornlämning då den inte uppvisar några specifika formelement mer än diken. De ovan angivna lämningarna inom objekt 3 bedöms dock vara av äldre karaktär, speciellt när de ses sammantaget, och objekt tre uppvisar fler specifika formelement för fossil åker såsom terrasskanter, ett röjningröse och hägnaden.

Objekt 5, färdväg, hålvägar

Inom ett cirka 60 x 30 m stort område påträffades fyra hålvägar (se fig. 6) Tre löper relativt

Fig 7. Stensättningen, objekt 7, foto från öst.

parallellt med varandra i ungefärlig N-S riktning, den fjärde har samma riktning men löper något längre ifrån de andra. Mellan två av hålvägarna ligger objekt 7, en tidigare ej registrerad stensättning.

Objekt 6, fossil åkermark, odlingsterrass

Odlingsterrass, ca 10 x 15 meter, ca 1,5 m hög med en delvis stensatt kant (se fig. 6). I slutningen nedanför terrassen förekom flera stenar som skulle kunna hört till den stensatta kanten. Inom området grävdes ett schakt på cirka 30 m². Fyllningen bestod av sandig silt och ytan visade sig vara stenröjd och utgöra en äldre odlingsterrass. Terrassen ligger precis på gränsen till UO. Utanför UO mot öst finns ytterligare en terrassliknande yta samt inom UO direkt norr om denna yta ytterligare en stensatt kant, cirka 8 meter lång.

Objekt 7, stensättning

Stensättning, ca 2,7 x 3 m stor, ca 0,25 m hög med en något gles stenpackning bestående av 0,2 -0,4 m stora stenar (se fig. 6 och 7). Ställvis tydlig kantkedja, främst i norr. Bra läge på mindre höjdkant i norrsluttning. Framkom vid maskingrövning och rensades fram med hacka och skårslev. Stensättningen kom att rensas fram i sin helhet, något som var nödvändigt för att säkert kunna avgöra dess status. Det kan förekomma ytterligare stensättningar i närområdet då denna var svår att se innan avtorvning.

Av de 12 objekt som bedömdes som antikvariskt intressanta kom två att uteslutas efter utredningsgrävning, objekt 1 och 10 vilka utgjordes av:

Objekt 1. Bedömdes som ett lämpligt läge för en boplats under stenåldern, ca 60 x 40 m, (N-S). Området ligger skyddat i ett sadelläge, lätt sluttande mot norr cirka 50 meter över havet, Inom området grävdes tre schakt med maskin på sammanlagt cirka 50 m². Inget av antikvariskt intresse påträffades.

Objekt 10. Bedömdes som ett lämpligt läge för en boplats under järnåldern i lerbunden åkermark, ca 60 x 30 meter stort. Inom området grävdes tre schakt med maskin på sammanlagt cirka 50 m². Inget av antikvariskt intresse påträffades.

Sex objekt kom att bedömas som övrig kulturhistorisk lämning, objekt 2, 4, 8, 9, 11 och 12.

Objekt 2. Fossil åker som går att återfinna på kartor från 1800-talet. Även om åkern troligen tillkommit före 1850 uppvisar den inga specifika formelement mer än diken och klassas därför som övrig kulturhistorisk lämning.

Objekt 4. Färdväg med stensatt vägbank. Vägen/stigen är fortfarande i bruk och kan inte klassas som fornlämning. De två stensatta partierna befinner sig på ca 15 m mellanrum och där vägen ligger nära nordöst sluttning varför stenskoningen kan ha behövts för att stärka vägbanken. Vägen går ej att återfinna på de historiska kartorna.

Objekt 8. Källa. Tumba hälsokälla finns belagd sedan 1700-talet. Dock har utloppet ändrats och den plats där källan kom i dagen under 1700- och 1800-talet är idag övertäckt av grus i och med byggandet av järnvägen (se Castegren 1984:39 & 169) varför denna nya plats där källan kommer i dagen idag inte kan betraktas som fornlämning.

Objekt 9, 11 och 12. Gropar. Objekt 11 och 12 ligger i sluttning mot NV med cirka 40 meter mellan varandra. Objekt 11 är ca 4 meter i diameter och ca 1,5 meter djup. I gropens mitt grävdes en provruta. Inget av antikvariskt intresse påträffades. Objekt 12 är ca 3 meter i diameter, ngt oregelbunden, ca 1,2 m djup. Objekt 9 är ca 5 meter i diameter och ca 2 meter djup. Groparna har en oklar funktion.

REFERENSER

Castegren, E. 1984. *Riksbankens papperbruk Tumba. Minnesskrift till dess tvåhundraårsjubileum 1955.* Tumba.

Mörkfors, G & Ullén I. 1988. *Botkyrka. Kulturmiljöinventering. Del I och II av kulturminnesvårdsprogram.* Botkyrka.

ARKIV

Lantmäteriet, Lantmäterimyndigheternas arkiv (LMM)

Akt 01-bot-2

Akt 01-jvg-v:1

Riksantikvarieämbetet, fornminnesregistret (FMIS)

Sveriges geologiska undersökningar (SGU), Stockholm SV, 1968.

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Länsstyrelsens beslut, dnr:	43112-5570-2015
Stockholms läns museum, dnr:	2015:048
Landskap:	Södermanland
Kommun:	Botkyrka
Socken:	Botkyrka
Fastighet:	Tumba 7:112
Fornlämning:	-
Typ av undersökning:	Arkeologisk utredning
Orsak till undersökningen:	Detaljplaneläggning
Uppdragsgivare:	Botkyrka kommun
Undersökningsperiod:	Augusti 2015
Arkivmaterial samt mätfiler:	Förvaras i Stockholms läns museums arkiv
Fynd:	Inga fynd tillvaratogs

BILAGOR

Bilaga 1. Objektsbeskrivning

Objekt	Typ	Beskrivning	Antikvarisk bedömning
1	Boplatsläge	Boplatsläge, ca 60 x 40 m, (N-S). Nordsluttning i skogsmark, ca 50 m.ö.h. Skyddat sadelläge mellan höjder. Utredningsgrävt för hand och med maskin.	Ej fornlämning
2	Fossil åkermark	Spår av diken och åkerytor, ca 50 x 30 m. Området är identifierbart på de historiska kartorna från tidigt 1800-tal.	Övrig kulturhistorisk lämning
3	Område med fossil-åkermark	<p>Område med spår efter odling, ca 70 x 20 m, NV-SÖ. Inom området finns följande lämningar:</p> <p>En kallmurad hägnad, 2-3 varv av sten, höjd 0,6-1 m, bredd 1-1,6 m, längd ca 25 m med raka kanter. Byggt på berg. Knyter an till uppstickande berg och fortsätter sedan där berget tar slut. Något oregelbunden form. Skulle kunna haft funktion som hägnad för djur. Hägnaden är omgärdad av äldre åker mark med diken. Delar av diken är mycket tydliga idag, andra schaktades fram varför det troligen rör sig om olika generationer av odling.</p> <p>Odlingsröse, ca 3 m i diameter, 0,25 m högt. Omgärdat av äldre åkerytor.</p> <p>Terrassering, ca 4 x 5 m, 0,5 m hög. Delvis stensatt kant.</p> <p>Terrassering ca 7 m lång, ca 0,5 m hög ca 3 m bred. Stensatt kant.</p> <p>Husgrund, ca 5 x 4 m, 0,7 m hög.</p> <p>Malsten, underliggare, ca 0,45 x 0,5 m stor, 0,5 m hög.</p> <p>Inom området kan fler lämningar förekomma då inventeringsförhållandena var mycket svåra p.g.a marktäckande vegetation.</p> <p>Området utredningsgrävdes.</p>	Fornlämning
4	Stensatt vägbank	Stensatt väggkant som löper längs med idag befintlig stig, två partier med cirka 15 meter mellanrum. Vid båda partierna sluttar det mot NÖ varför stenskoningen kan behövs för att stärka vägbanken.	Övrig kulturhistorisk lämning
5	Färdvägar	Hålvägar, 4 stycken, 25-50 meter långa, 0,1-0,3 m djupa. Löper i ungefärlig N-S riktning.	Fornlämning

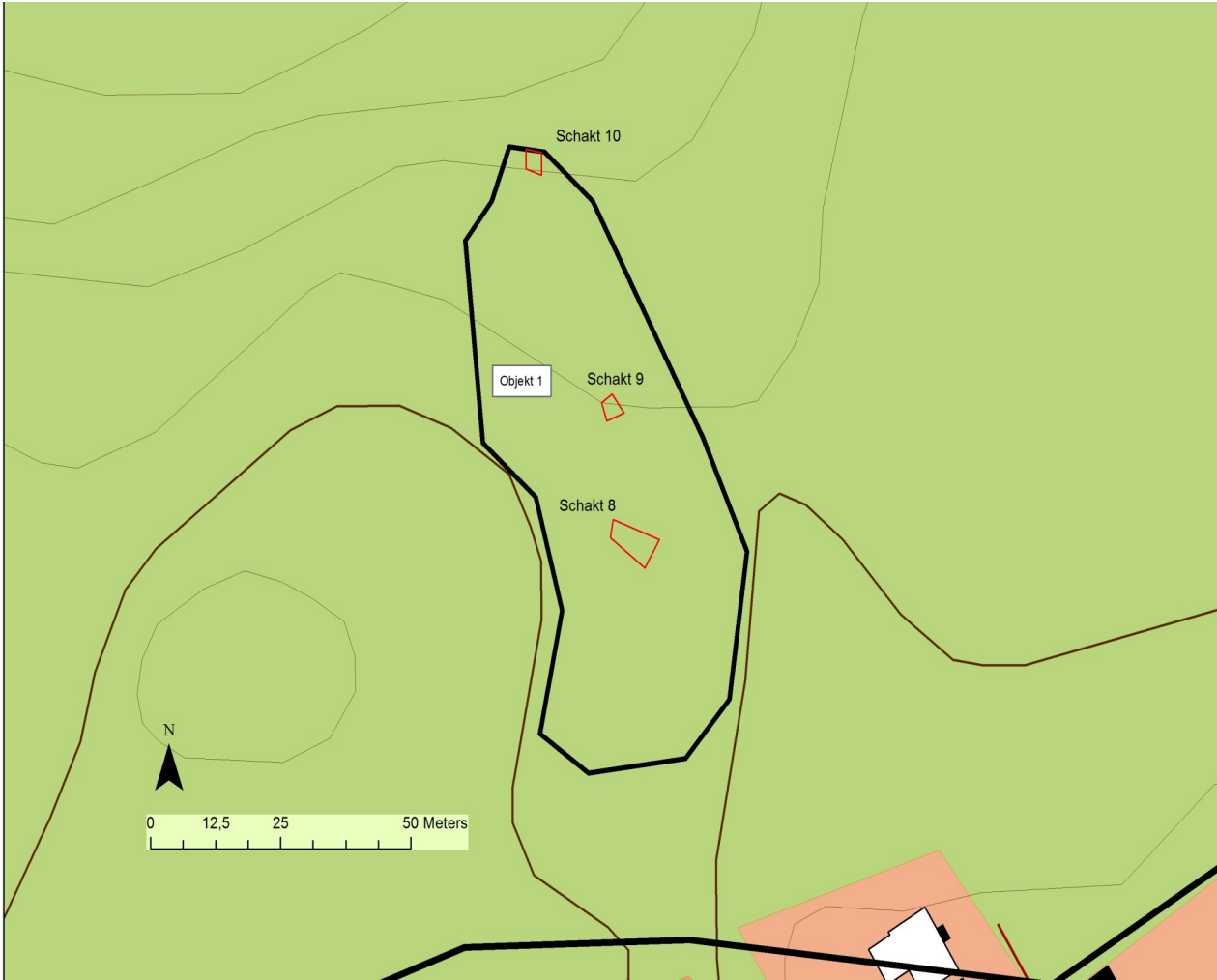
6	Fossil åker	Fossil åker bestående av en odlingsterrass, ca 10 x 15, ca 1,5 m hög, NÖ-SV, med delvis stensatt kant. Stenröjda ytor. Utredningsgrävdes.	Fornlämning
7	Stensättning	Stensättning, ca 2,7 x 3 m, 0,25 m hög. Något gles stenpackning. Ställvis tydlig kantkedja. Framkom vid utredningsgrävning.	Fornlämning
8	Källa	Källan är känd sedan 1700-talet men dagens utlopp har tillkommit efter 1858. Idag rinner vattnet ur ett plaströr.	Övrig kulturhistorisk lämning
9	Grop	Grop, ca 5 m i diameter, ca 2 m djup, rund.	Övrig kulturhistorisk lämning
10	Boplatssläge	Boplatssläge, ca 60 x 30 m. Lerbunden mark, äldre åkermark med närhet till vatten. Utredningsgrävdes.	Ej fornlämning
11	Grop	Grop, ca 4 m i diameter, ca 1,5 m djup. Utredningsgrävdes.	Övrig kulturhistorisk lämning
12	Grop	Grop, ca 3 m i diameter, ca 1,2 m djup. Något oregelbunden form.	Övrig kulturhistorisk lämning

Bilaga 2. Schakttabell

Objekt	Schakt	Storlek (m)	Djup (m)	Beskrivning
3	S1	10 x 5-10	0,1-0,2	Fyllning av sandig mellanbrun silt. Stenröjt. Botten av berg mot SV och N.
3	S2	6 x 4	0,4	Fyllning av sandig silt. Äldre åkermark med plogdjup på 0,2 m. Botten av lerig silt.
6	S3	11 x 3-5,5	0,3	Fyllning av brungrå sand. Stenröjt. Botten av sand.
7	S4	8 x 7	0,3	Schakt runt stensättning. Fyllning av sandig silt. Botten av sand.
10	S5	5,5 x 3	0,4	Fyllning av sandig silt med inslag av lera. Plogdjup ca 0,3 m. Botten av lera.
10	S6	7,7 x 2,7	0,4	Fyllning av sandig silt med inslag av lera. Plogdjup ca 0,3 m. Botten av lera.

Objekt	Schakt	Storlek (m)	Djup (m)	Beskrivning
10	S7	7,5 x 2,7	0,4	Fyllning av sandig silt med inslag av lera. Plogdjup ca 0,3 m. Botten av lera.
1	S8	8 x 5	0,3	Fyllning av guldbrun sand med inslag av grus. Botten av sand.
1	S9	3,7 x 3	0,3	Fyllning av guldbrun sand med inslag av grus. Botten av sand.
1	S10	3 x 3,5	0,3	Fyllning av guldbrun sand med inslag av grus. Botten av silt med inslag av morän.
11	Provruta	0,5 x 0,5	0,2	Fyllning av sand med inslag av grus.

Bilaga 3. Schaktplan objekt 1 (övriga schaktplaner återfinns i texten)

Schaktplan över objekt 1. Skala 1:400

**STOCKHOLMS
LÄNS
MUSEUM**